

demos

Jaargang 26
Juni 2010

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

4

NIDI

inhoud

- 1 **Naar een wereld met steeds meer goed opgeleide mensen**
- 2 Ouderen in verzorgings- en verpleeghuizen naar leeftijd
- 3 Welvarende babyboomers
- 4 **De Volkstellingsronde van 2010**
- 4 Ouderen in verzorgings- en verpleeghuizen naar opleiding
- 6 **Ontwikkelingen in het denken over het gezin**
- 7 Helpt jonge verkeersdoden zat achter het stuur

Foto: Stockxchng/hvaldez1

Naar een wereld met steeds meer goed opgeleide mensen

WOLFGANG LUTZ

In vrijwel alle landen is een aanzienlijke verbetering zichtbaar van het opleidingsniveau. Als dat zich doorzet en als de hoger opgeleiden voor kleinere gezinnen kiezen, ligt een toekomst in het verschiet met veel meer goed opgeleide en welvarende mensen dan nu. Bovendien zal de totale bevolkingsomvang kleiner zijn, ook al leven hoger opgeleide mensen langer dan lager opgeleiden.

Doorgaande bevolkingsgroei in de ontwikkelingslanden, mogelijke voedselschaarste, klimaatveranderingen en een economische crisis: het zijn ingrediënten om somber van te worden. Toch is er wel reden voor enig optimisme. Recente, wereldwijde onderwijsstatistieken laten namelijk goed nieuws zien. Het opleidingsniveau is aanzienlijk toegenomen en als deze ontwikkeling doorzet, zou dat wel eens kunnen leiden tot grote verbeteringen van menselijk kapitaal van de volksgezondheid en van de welvaart.

Demografische trends kunnen met een grotere mate van zekerheid worden doorge-rekend dan vele andere sociale en economische trends. Dit heeft te maken met de gemiddelde levensduur van de mens, wereldwijd nu rond de 70 jaar. Als we weten hoeveel 10-jarige meisjes er nu leven, dan kunnen we ook redelijk goed berekenen hoeveel 60-jarige vrouwen er over 50 jaar zijn. De enige onzekerheid die we dan tegenkomen is dat er onverwacht wijzigingen kunnen optreden in de sterftetrends. Bij de wereldbevolking speelt migratie geen rol maar voor nationale en regionale prognoses moeten we uiteraard ook rekening houden met hoeveel van de nu 10-jarige meisjes er de komende 50 jaar migreren. Op dezelfde manier kunnen we schatten hoeveel 60-jarige mannen in 2040 een academische opleiding hebben als we weten hoeveel 30-jarige mannen nu al een universitair diploma hebben. Er zijn immers niet zo heel veel mannen die pas na hun 30ste afstuderen. Bij die laatste berekening moeten we er dan wel rekening mee houden dat hoger opgeleiden gemiddeld langer leven dan

Foto: Stockxchnng/schlitzy

demodata

OUDEREN IN VERZORGINGS- EN VERPLEEGHUIZEN NAAR LEEFTIJD

Volgens het CBS verbleven eind 2008 in Nederland circa 158.000 mensen van 55 jaar en ouder in een verzorgings- of verpleeghuis, inclusief kortdurend verblijf. Dat is drie procent van alle 55-plussers, twee procent van de mannen en vijf procent van de vrouwen. Van de 55-plussers woont in de jongste leeftijdsgroepen vrijwel iedereen nog zelfstandig. Van de 85-90-jarigen woont iets minder dan een kwart in een tehuis; van de 90-95-jarigen is dat 41 procent. Alleen van de oudste groep, de 95-plussers, is dat 57 procent. Van de 55-plussers in een tehuis is drie kwart vrouw. Van alle 55-plussers is 53 procent vrouw. Iets meer dan de helft van de oudere tehuusbewoners is 85 jaar of ouder; de gemiddelde leeftijd van de bewoners is 84 jaar (SCP).

lager opgeleiden. De omvang van de groep is dus meestal vrij duidelijk, maar het venijn van prognoses maken zit hem in de onzekerheid rond de precieze in- of uitstroom in de komende jaren. Mensen die in 2040 30 jaar of ouder zijn, zijn nu al geboren, maar het aantal jonger dan 30 (die tussen nu en 2040 zullen worden geboren) is onzeker. Als we willen weten hoeveel menselijk kapitaal er dan zal zijn, moeten we ook schatten hoeveel van die jongeren er tegen die tijd middelbaar of hoger opgeleid zullen zijn. Ook daarover bestaat uiteraard onzekerheid.

Enorme stijging opleidingsniveau

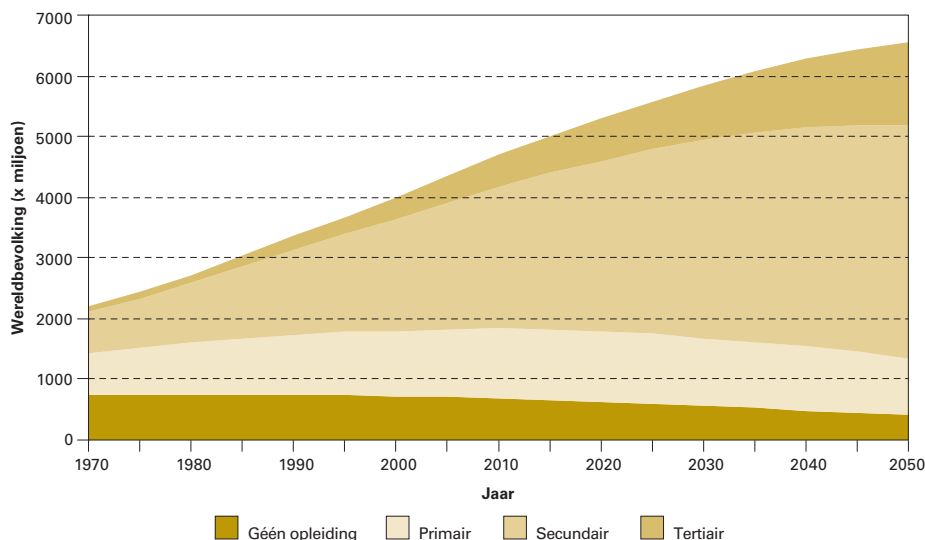
De figuur schetst de ontwikkeling van de wereldbevolking van 15 jaar of ouder naar opleidingsniveau, vanaf 1970 tot nu en aangevuld met een prognose tot 2050. De gegevens zijn gebaseerd op nieuwe schattingen van bevolkingen naar geslacht, leeftijd en (vier) opleidingsniveaus in 120 landen. Per opleidingsniveau zijn daarbij verschillende geboorte- en sterfjepatronen onderscheiden. Tussen 1970 en nu is er een opmerkelijke stijging van het opleidingsniveau te zien en dat gaat nog

verder: de middelbaar of hoger opgeleide bevolking zal de komende vier decennia verdubbelen (en verzevenvoudigen ten opzichte van 1970). Het aantal mensen zonder enige opleiding of met niet meer dan een basisopleiding bleef ongeveer gelijk, maar zal de komende decennia enigszins teruglopen. Doordat jongeren in de ontwikkelingslanden steeds beter zijn opgeleid en vooral ouderen veelal geen enkele opleiding hebben genoten, zal het gemiddelde opleidingsniveau van de bevolking aanzienlijk stijgen zodra die ouderen zijn overleden. Dat zou zelfs gebeuren als gemiddeld het uiteindelijke opleidingsniveau van de huidige jongeren niet verder zou stijgen. Landen met hoge geboortecijfers moeten uiteraard veel doen om te zorgen dat het opleidingsniveau van schoolverlaters niet daalt. In sommige Afrikaanse landen tekent zich helaas wel zo'n daling af, en dat is allerminst in het belang van die landen.

Stijging opleidingsniveau gunstig voor economische groei en gezondheid

Menselijk kapitaal blijkt van belang voor economische groei. Op individueel niveau was het al lang bekend dat meer scholing tot een hoger inkomen leidt, op nationaal niveau was dat niet altijd het geval. Dat komt doordat meestal werd gekeken naar de totale bevolking in één leeftijdsgroep, zodat snelle veranderingen in opleidings- en inkomensniveau van jongvolwassenen – een belangrijke determinant van economische groei – niet voldoende tot uitdrukking kwamen in die ene, wel erg grote leeftijdsgroep (van 25 jaar of ouder). Met een nieuw model kan nu inderdaad worden aangetoond – gebruikmakend van vijfjarige leeftijdsgroepen – dat opleidingsniveau een essentiële rol speelt bij economische groei. Basisonderwijs is daarbij niet genoeg: pas bij een zekere drempelwaarde van het aantal middelbaar opgeleiden kunnen arme landen de armoedeval ontstijgen. In de ontwikkelde wereld blijkt zelfs een zekere waarde van het aantal hoger opgeleiden vereist voordat economische groei inzet. Een van de positieve effecten is dat de hoger opgeleiden veel gezonder zijn en langer leven. In Europa bedragen de landspecifieke verschillen in levensverwachting tussen hoog en laag opgeleiden zo'n vijf tot tien jaar.

Wereldbevolking van 15 jaar en ouder naar bereikt opleidingsniveau, 1970-2050, overeenkomstig een voorzichtig optimistisch trendskenario

Bron: KC et al. (2008).

Meer opleiding: minder mensen

Opleiding en bevolkingsgroei zijn niet onafhankelijk: hoe hoger het opleidingsniveau van de vrouw hoe lager haar kindertal. Dit heeft te maken met de lagere kinderwens van de hoog opgeleide vrouw (van 'kwantiteit' naar 'kwaliteit') en de lagere drempel tot family planning. In Ethiopië bijvoorbeeld krijgen niet of nauwelijks opgeleide vrouwen gemiddeld zes kinderen terwijl vrouwen met twee jaar middelbare opleiding uiteindelijk maar twee kinderen krijgen. Onderwijs voor vrouwen en een lage drempel tot family planning zijn daarom essentieel voor de toekomstige bevolkingsontwikkeling van minder ontwikkelde landen.

Om allerlei redenen zou middelbaar onderwijs dus beleidsprioriteit moeten hebben, helemaal als we op weg willen naar een meer duurzame omvang van de wereldbevolking. Zo zou de bevolking van Afrika tegen 2050 uit 2,4 miljard mensen bestaan als het opleidingsniveau er niet of

nauwelijks stijgt, tegenover 1,8 miljard als dat aanzienlijk stijgt. In de hele wereld scheelt het in totaal 1 miljard mensen, waarvan dus meer dan de helft in Afrika alleen.

Onzekerheid over kindertal en levensverwachting op langere termijn; scenario's doorgerekend

Op de langere termijn blijven de uitkomsten natuurlijk uiterst gevoelig voor de veronderstelde hoogte van het kindertal per opleidingsniveau: nu al woont de helft van de wereldbevolking in landen met een kindertal onder het vervangingsniveau, maar hoe zich dat verder zal ontwikkelen en hoe lang het kindertal zo laag zal blijven is uiteraard niet bekend. Noord-Europa, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk hebben bijvoorbeeld een redelijk stabiel kindertal dat maar weinig onder het vervangingsniveau ligt, in Centraal en Oost-Europa ligt het lager. En in Oost-Azië komen nu her en der ultralage kindertallen voor: zo heeft de regio Sjanghai (waar meer mensen wonen dan in Noorwegen, Zweden en Finland bij elkaar) momenteel een gemiddeld kindertal van 0,6. Deels zal dat worden veroorzaakt door tempo-effecten (dat wil zeggen: er worden nu weinig kinderen geboren omdat veel jonge mensen hun gezinsvorming uitstellen). Het is echter onzeker of de wereldbevolking op termijn meer het Scandinavische patroon zal gaan volgen of dat van bijvoorbeeld Sjanghai. Ook rond de toekomstige levensverwachting bestaat onzekerheid. Er wordt hevig gediscussieerd over twee trajecten: de een zegt dat er weinig extra levensjaren meer te verwachten zijn omdat het maximum wel zo'n beetje is bereikt (aangezien er op lage leeftijden geen rek meer is, en winst op hogere leeftijden erg moeilijk zou zijn), de ander verwacht een voortgaande stijging.

Scenario's tot 2300

Demografen kunnen laten zien wat de consequenties zijn van verschillende combinaties van toekomstige vruchtbaarheids- en sterfteniveaus voor de omvang van de wereldbevolking: rond 2100 is er 80 procent kans dat de wereldbevolking tussen 6,2 en 11,0 miljard ligt (met een mediaan van 8,4 miljard). Deze prognose bevestigt eerdere

waarbij werd gesteld dat er 80-85 procent kans bestaat dat de wereldbevolking deze eeuw tot een maximum komt en dan langzaam gaat dalen.

Lutz en Scherbov kijken nog verder dan 2100: zij combineren scenario's waarin het vruchtbaarheidsniveau varieert tussen 1,0 en 2,5 kind per vrouw, en de maximale levensverwachting tussen 90 en 120 jaar. Van deze zogenoemde 'als-dan' scenario's weten we niet welke het meest waarschijnlijk is. Wel valt te berekenen dat een wereld met 3-4 miljard mensen – door sommige ecologen beschouwd als een duurzame wereldbevolkingsomvang – niet alleen kan worden bereikt via een 'Malthusiaanse correctie', te weten via verhoogde sterfte, maar ook op een goedaardige manier, te weten via vrijwillige lage vruchtbaarheid. Als het kindertal per vrouw vanaf 2080 constant zou blijven op een niveau van 1,7 (wereldwijd gemiddelde) zouden er rond 2200 4,9-5,8 miljard, en rond 2300 2,4-3,5 miljard mensen zijn. De variatie wordt veroorzaakt door de verschillen in levensverwachting. De berekeningen laten zien dat de wereldbevolkingsomvang aanzienlijk kan dalen, zelfs bij een hogere levensverwachting. Wel zal dat gepaard gaan met een oudere, meer vergrijsde leeftijdsstructuur dan de huidige. Ouderen zullen echter wel veel gezonder zijn, vooral ook omdat zij beter zijn opgeleid. Hoe hoger de opleiding hoe lager de kans op fysieke en mentale ongemakken. Dat geldt voor iedere leeftijd. Onderwijs speelt dus een cruciale rol. Een kindertal van 1,7 gemiddeld per vrouw kan zich wereldwijd eigenlijk alleen voordoen als tegen 2080 de gehele wereldbevolking een opleidingsniveau kent vergelijkbaar met dat van Europa nu.

Tot slot

Gegeven de sterke causale relatie tussen opleidingsniveau enerzijds en gezondheid en welzijn anderzijds staat een wereldbevolking van straks 2-6 miljard er een stuk beter voor dan de huidige. Veel ecologen omarmen het idee van een kleinere wereldbevolking als oplossing voor de hoge milieudruk van vandaag de dag, vooral als de per capita consumptie niet hoger zou zijn dan nu. Als de wereld minder bewoners heeft zullen er ook min-

WELVARENDE BABYBOOMERS

Babyboomers zijn relatief welvarend. Hoewel maar 27 procent van de Nederlandse huishoudens in 2008 een 50- tot 65-jarige hoofdkostwinner had, maakten deze huishoudens 43 procent van de tien procent hoogste inkomens uit. Ook in de op een na hoogste inkomensgroep deden de babyboomers het met een aandeel van 37 procent goed. Naast een hoog inkomen hebben babyboomers ook vaak een groot vermogen. In 2009 had bijna 40 procent van de huishoudens in de drie hoogste vermogensgroepen een hoofdkostwinner van 50 tot 65 jaar. In de overige zeven vermogensgroepen waren ze ondervertegenwoordigd. Het aandeel babyboomhuishoudens met een eigen woning was met 65 procent het hoogst van alle huishoudens. Ook bezaten bijna drie op de tien 50-65-jarigen obligaties en/of aandelen (CBS).

HUURTOESLAG VOORAL NAAR ALLEENSTAANDEN, EENOUDERGEZINNEN EN OUDEREN

In 2008 ontvingen ruim 1,1 miljoen huishoudens in Nederland een huurtoeslag. Dit kostte de overheid bijna 2 miljard euro. De toeslag kwam vooral terecht bij alleenstaanden, eenoudergezinnen en pensioenontvangers. Huurders met een uitkering ontvingen het vaakst huurtoeslag. De ruim drie miljoen huishoudens die in een huurwoning wonen, betaalden gemiddeld 440 euro per maand aan huur. Een derde van deze huishoudens ontving in 2008 huurtoeslag van gemiddeld zo'n 145 euro per maand. Bijna 30 procent van de totale huurtoeslag kwam terecht bij alleenstaande 65-plussers, vooral bij vrouwen met geen of maar een klein aanvullend pensioen. Alleenstaanden tot 65 jaar ontvingen ruim een kwart van de huurtoeslag, eenoudergezinnen, voornamelijk alleenstaande moeders, 21 procent (CBS).

Foto: Stockxchng/jwarletta

OUDEREN IN VERZORGINGS- EN VERPLEEGHUIZEN NAAR OPLEIDING

Bijna de helft van de bewoners van verzorgings- en verpleeghuizen in Nederland heeft hooguit lager onderwijs gevolgd. Ongeveer één op de zeven heeft een hogere opleiding (mms/hbs of hoger). Tehuisbewoners hebben over het algemeen een lager opleidingsniveau dan zelfstandig wonende ouderen in dezelfde leeftijdsgroep. Het opleidingsniveau ligt in de verzorgingshuizen lager dan in de verpleeghuizen. Dit komt doordat hoogopgeleide ouderen vaak minder belangstelling hebben voor een verzorgingshuis; zij kiezen eerder voor een woonzorgvoorziening, zoals een aanleunwoning (SCP).

der mensen te lijden hebben van de zeer waarschijnlijk onafwendbare negatieve gevolgen van de opwarming van de aarde. En ook hier speelt onderwijs een rol: een beter opgeleide bevolking is waarschijnlijk creatiever in het bedenken en doorvoeren van oplossingen die de negatieve gevolgen van klimaatveranderingen kunnen neutraliseren. Of zo'n goedaardige oplossing in de richting van een kleinere maar beter opgeleide bevolking wordt bereikt, hangt sterk af van wat wij de komende decennia doen. Helaas moeten we constateren dat de laatste jaren in een aantal Afrikaanse landen de opleidingsniveaus niet verder stijgen, dat het vruchtbaarheidsniveau er stagneert en dat de kindersterfte stijgt. Basis- en middelbaar onderwijs zouden wereldwijd krachtig moeten worden gestimuleerd en tot speerpunt gemaakt ook ten behoeve van internationale ontwikkeling en van het klimaatbeleid.

BRON:

- Popnet, 41, Winter 2009/10, zie engelstalige versie met grafieken op: <http://www.iiasa.ac.at/Research/POP/POPNET/popnet41.pdf>

LITERATUUR:

- KC, S., B. Barakat, A. Goujon, V. Skirbekk, and W. Lutz, (2008), *Projection of populations by level of educational attainment, age and sex for 120 countries for 2005–2050*. Interim Report IR-08-038. Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis.
- W. Lutz, and S. Scherbov, (2008), *Exploratory extension of IIASA's world population projections: scenarios to 2300*. Interim Report IR-08-022. Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis.

Prof. dr. Wolfgang Lutz, International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg, Oostenrijk. E-mail: popinfo@iiasa.ac.at

Vertaling en bewerking: Gijs Beets

De Volkstellingsronde van 2010

PAOLO VALENTE

Hoe wordt de bevolking van Europa geteld?

In veel landen wordt, meestal eens in de tien jaar, de bevolking geteld, zodat de behoefte aan allerlei (lokale) voorzieningen kan worden vastgesteld. Volkstellingen zijn echter kostbaar en steeds vaker aarzelen of weigeren mensen om mee te werken. In Nederland bijvoorbeeld wordt al sinds 1971 geen volkstelling meer gehouden. Om toch aan de benodigde informatie te komen zijn daarom nieuwe telmethoden ontwikkeld, waarbij bestaande databronnen worden ingezet. Dit artikel geeft een overzicht van de alternatieven die anno 2010 in Europa worden gebruikt.

Foto: wikimedia. Volkstelling 1925; ambtenaar bezoekt zigeunerfamilie.

De Verenigde Naties bevelen aan dat elk land ten minste eens in de tien jaar een volkstelling organiseert. Daarmee kan het aantal inwoners in beeld worden gebracht en welke demografische, sociale en economische kenmerken zij hebben. Die informatie is essentieel om de behoefte aan lokale voorzieningen vast te stellen, bijvoorbeeld

op het gebied van onderwijs, gezondheid en transport. Combinatie met andere bronnen, bijvoorbeeld surveys op het gebied van wonen, werken of de agrarische infrastructuur, levert extra informatie op.

Traditioneel worden alle inwoners benaderd en ondervraagd. Een aantal persoonlijke kenmerken wordt genoteerd (zie kader). Er zijn evenwel nieuwe uitdagingen: de steeds veranderende behoefte aan informatie, de behoefte om informatie die al via andere bronnen beschikbaar is te koppelen aan de volkstellingsgegevens, frequentere updates, meer weerstand van de bevolking, en de hoge kosten.

Daarom worden alternatieven ontwikkeld: in de Volkstellingsronde 2010/2011 gebruikt de helft van de Europese landen ook andere bronnen. We onderscheiden zes alternatieven voor de 'traditionele' volkstelling.

Alternatief 1: lange versus korte vragenlijst

Iedereen vult een korte vragenlijst in maar aan een steekproef van de bevolking wordt een lange vragenlijst voorgelegd. De korte lijst gaat over basiskenmerken als leeftijd, geslacht, samenstelling huishouden, en enkele kenmerken van de woning. Een korte vragenlijst invullen is voor de meeste mensen geen probleem, en deze werkwijze levert aanzienlijke financiële besparingen op. Complicerende factoren zijn echter dat het veldwerk ingewikkelder is en

vooral, dat de uiteindelijke informatie minder toereikend is om iets zinnigs te zeggen over kleine geografische eenheden. In Canada is dit een gangbare werkwijze.

Alternatief 2: gebruik van bevolkingsregister

In Noord-Europa worden de administratieve (bevolkings)registers voor allerlei statistische doeleinden gebruikt. Ook bij de volkstelling wordt geput uit deze registers. Niemand hoeft een vragenlijst in te vullen. Opzet en onderhoud van registers is natuurlijk een kostbare zaak, maar een volkstelling kost vrijwel niets extra. De gegevens zijn continu beschikbaar, en je kunt bij wijze van spreken iedere dag een volkstelling houden. Informatie is uiteraard beschikbaar voorzover deze in de registers is opgenomen. Alleen als het mogelijk is om informatie op individueel niveau in verschillende registers te koppelen kan de reikwijdte van de informatie worden verbreed. Dat betekent dat registerautoriteiten en statistische bureaus nauw moeten samenwerken, en dat wetgeving dergelijke samenwerking niet in de weg moet staan.

Alternatief 3: combinatie bevolkingsregister en vragenlijst

Als de registers te weinig informatie verschaffen kan aanvullend aan de gehele bevolking (of een steekproef daaruit) worden gevraagd om een vragenlijst in te vullen. Dat kan ook helpen om de kwaliteit van de registers te verbeteren. Vergeleken met de traditionele volkstelling kan dit een efficiënte oplossing zijn. Wel is de methode arbeidsintensief en kostbaar en legt deze extra druk op de bereidheid van de bevolking om mee te werken. De Baltische Staten, Italië, Spanje en Tsjechië gaan in 2011 zo te werk.

Alternatief 4: combinatie bevolkingsregister met bestaande onderzoeken

Deze variant lijkt op de voorgaande, maar dan zonder extra veldwerk. De benodigde informatie kan uit bestaande (steekproef)onderzoeken worden gehaald. Het register vertelt ons hoeveel mensen er zijn, waar ze wonen, en bevat een aantal van hun kenmerken. De onderzoeken leveren aanvullende informatie, mits zij op individueel niveau kunnen worden gekoppeld. Dat laatste kan natuurlijk een heel ingewikkelde operatie zijn. Nederland ontwikkelde deze zogenaemde virtuele volkstelling in 2001 en zal de methode in 2011 opnieuw toepassen. Slovenië is van plan om iets dergelijks te doen.

Alternatief 5: combinatie traditionele telling en jaarlijkse update

Deze variant lijkt op de voorgaande. De Verenigde Staten hanteren deze methode in 2010: iedere tien jaar een volledige telling met een kort vragenformulier, gecombineerd met een grote steekproef uit alle huishoudens waarbij jaarlijks informatie wordt verzameld. Deze Annual Community Survey omvat circa twee procent van de totale Amerikaanse bevolking. Desondanks levert dat voor sommige kleinere regio's nauwelijks voldoende informatie op. Daarom wordt voor zulke regio's de informatie over meer jaren opgeteld.

Foto: Westercall.files.wordpress.com.

Alternatief 6: voortschrijdende telling

Frankrijk past sinds 2004 op ingenieuze wijze een methode toe, waarbij de informatie over meer jaren wordt opgeteld en op die manier een voortschrijdend beeld van de bevolking wordt geschetst. Kleinere gemeenten met minder dan 10.000 inwoners zijn daarbij in vijf groepen verdeeld. Ieder jaar wordt in één van deze groepen een volledige volkstelling gehouden. In alle andere (grotere) gemeenten wordt ieder jaar acht procent van de bevolking benaderd. Na vijf jaar zijn dan alle bewoners van kleine en 40 procent van de bewoners van grote gemeenten aan de beurt geweest, oftewel 70 procent van de totale Franse bevolking. Dit telsysteem levert voldoende betrouwbare informatie op voor kleine regio's. Steeds wordt de informatie van de afgelopen vijf

DE TRADITIONELE VOLKSTELLING

In een traditionele volkstelling worden alle inwoners direct benaderd met een vragenlijst waarin hun gegevens worden genoteerd. Die informatie wordt overal in het land op ongeveer hetzelfde moment verzameld, normaliter in een tijdsbestek van enkele dagen of weken. Vaak worden de formulieren door volkstellers gebracht en weer opgehaald maar door de te tellen persoon ingevuld, soms fungeren de volkstellers ook als interviewer. Een enkele keer gaat de telling per post. In 2011 zijn er 13 landen die ook de mogelijkheid bieden om via internet deel te nemen.

Hoewel simpel van opzet is een traditionele telling in de praktijk vaak toch heel lastig. In korte tijd moet veel gebeuren tegen hoge (personele en materiële) kosten. Alleen in die korte periode zijn er veel mensen (tellers) nodig, en iedere telling opnieuw moeten die worden gevonden en opgeleid. Het is geen routineklus die tien jaar later gemakkelijk even is te herhalen met precies dezelfde personen als de vorige keer werden ingehuurd. Bovendien moet er met veel landelijke en lokale partijen worden samengewerkt om de telling logistiek voor elkaar te krijgen. De bevolking moet bovendien worden voorgelicht en bereid worden gevonden om mee te werken. Dat laatste is een enorme uitdaging aan het worden: oudere alleenwonende stedelingen doen bijvoorbeeld vaak 's avonds de deur niet meer open. Verder zijn er steeds meer mensen moeilijk te bereiken omdat zij alleen wonen en vaak niet thuis zijn, en personen die erg mobiel zijn en feitelijk op meer adressen wonen. Ook vinden steeds meer mensen het raar of vervelend dat vragen worden gesteld waarop het antwoord bij de overheid al bekend is.

De traditionele telling wordt doorgaans niet vaker dan eens in de tien jaar gehouden. De informatie die beschikbaar komt is dan ook al gauw verouderd. Een update komt niet snel beschikbaar maar in het huidige tijdsgewricht zit menigeen daar wel naarstig op te wachten. Daarom is en wordt naar alternatieven gezocht.

Anno 2010 kennen 20 van de 27 EU-lidstaten een (gemeentelijk) bevolkingsregister: Zweden al sinds 1749, België sinds 1847 en Nederland sinds 1850. Deze registers bevatten informatie over ieder in de gemeente wonend persoon, zoals naam, geslacht, dag en plaats van geboorte, adres, burgerlijke staat, nationaliteit. Soms ook over huishoudenssituatie, beroep, vorige adres. De gegevens worden continu up-to-date gehouden. Informatie over geboorte, sterfte, huwelijksluiting en echtscheiding komt van de bevolking zelf of via andere registers. Wanneer iemand van de ene naar de andere gemeente verhuist, is hij/zij verplicht om dat te melden. De regelgeving rond de registers verschilt evenwel van land tot land. De gemeentelijke bevolkingsregisters werden aanvankelijk met de hand bijgehouden, maar tegenwoordig zijn ze gedigitaliseerd en is er vaak ook een nationaal register. Het naast elkaar bestaan van een gemeentelijk en een nationaal register betekent onder andere dat de kwaliteit van de gegevens wordt verbeterd onder meer doordat dubbeltellingen snel kunnen worden geëlimineerd.

jaar bij elkaar geteld en zo komt ieder jaar een nieuw, voortschrijdend gemiddeld statistisch beeld beschikbaar. Het systeem werd vooral ontwikkeld om sneller over nieuwere data te kunnen beschikken en om de inzet van arbeid en kosten beter in de tijd te spreiden.

Geografisch beeld

Steeds meer landen zeggen de traditionele telling vaarwel en kiezen een van de genoemde alterna-

tieven. Van de 40 Europese landen zal slechts de helft in 2010 of 2011 een traditionele telling houden. Tien jaar geleden waren dat er nog 27. Nu houden vier Scandinavische landen en Oostenrijk registrertellingen, 13 landen hanteren een combinatie alternatief (Baltische Staten, België, Duitsland, Italië, Nederland, Polen, Slovenië, Spanje, Tsjechië, IJsland, en Zwitserland), terwijl Frankrijk zijn eigen unieke voortschrijdende systeem heeft.

Dit artikel verscheen in *Population & Societies*, 467 (mei 2010). Parijs: Ined. http://www.ined.fr/fichier/t_publication/1506/publi_pdf2_pesa467.pdf. In die versie is ook een kaart opgenomen die laat zien welk land welke methode hanteert. De auteur schreef de tekst op persoonlijke titel. Zijn visie is niet noodzakelijkerwijs die van de VN.

Dr. Paolo Valente, United Nations Economic Commission for Europe, Genève, Zwitserland.
E-mail: paolo.valente@unece.org

Vertaling en bewerking: Gijs Beets

Ontwikkelingen in het denken over het gezin

RENÉ HOKSBERGEN

In de laatste decennia van de vorige eeuw zien we grote veranderingen in het denken over het gezin. De vanzelfsprekendheid van het gezin, de hoeksteen van de samenleving, kwam ter discussie te staan. Aan de hand van Nederlandse literatuur wordt in dit artikel een overzicht gegeven van veranderingen in het denken over het gezin. Tevens worden suggesties gedaan hoe vanuit het algemene beleid het gezin zou kunnen worden ondersteund.

Foto: Stockxchng/LilGoldWmn

In de eerste helft van de vorige eeuw was men het er over eens dat het gezin bepalend was voor de mogelijkheden die de kinderen zouden krijgen. In en na de jaren zestig is er rond het denken over samenstelling en functie van het gezin echter veel te doen geweest. Nadruk van beleidsmakers en onderzoekers op de diversiteit van het gezin en het sterk toegenomen individualisme betekenden soms dat wezenlijke functies van het gezin voor

het individu werden gebagatelliseerd. Dan kwam het gezin in het verdachtenbankje terecht van ouderwets, beklemmend en een potentiële plek voor kindermishandeling.

Tegenwoordig wordt er genuanceerder over het gezin gedacht. Volgens CBS-woordvoerder Jan Latten is "het maffe eraf" maar *gezin* kan ook "van alles betekenen". Latten doelt vooral op veranderingen in de cultuur met grote invloed op het gezin, en wijst erop dat het de helft van de mensen lukt om een duurzaam gezin te stichten. In het leefpatroon van mensen is de laatste eeuw niet eens zo heel veel veranderd: jongeren gaan op een zeker moment het huis uit, zoeken een partner, trouwen en krijgen kinderen. Maatschappelijke ontwikkelingen, culturele veranderingen en economische factoren beïnvloeden natuurlijk tijdstip en wijze van gezinsvorming, maar gezinsvorming als zodanig blijft.

Als veel burgers zelf nauwelijks verschil maken tussen gehuwd en ongehuwd samenwonen en als veel ongehuwd samenwonenden later alsnog trouwen, blijft de wezenlijke betekenis van het gezin voor individu en samenleving onaangetast. Weliswaar worden er per gezin minder kinderen geboren en worden de kinderen later geboren dan enkele decennia geleden, het merendeel van de kinderen leeft in gezinsverband. Het aantal (echt)scheidingen mag dan flink zijn toegenomen, voor ongeveer zeven van de acht kinderen blijft de

gezinssituatie gedurende hun gehele jeugd intact. En, pedagogisch gesproken: in de overgrote meerderheid van de gezinnen voeren ouders hun opvoedingstaak succesvol uit. Zelfs voor jongvolwassenen is het nog essentieel om te kunnen terugvallen op een basis, het ouderlijk gezin.

Ongehuwd samenwonen en het huwelijk

Het huwelijk bestaat nog steeds, maar is minder algemeen en vanzelfsprekend geworden. In veel milieus – enkele religieuze groepen uitgezonderd – is ongehuwd samenwonen gebruikelijk geworden, vooral voorafgaand aan het huwelijk. Het is inmiddels ook volledig geaccepteerd. Over 'hokken' wordt niet meer gerept. Overigens heeft ongehuwd samenwonen altijd al bestaan: onder de benaming 'verloving' maakte het lang deel uit van de christelijke traditie. Toch draagt Nederland naar West-Europese maatstaven het huwelijk nog steeds een warm hart toe. In 2005 was 82 procent van alle samenwonende paren gehuwd; ongehuwd samenwonen is doorgaans 'short-lived', en kan dus in veel gevallen worden gezien als een matrimonium in fieri, een huwelijk-in-wording, vooral voor samenwonenden met een kind. De gemiddelde huwelijksleeftijd in Nederland is aanzienlijk gestegen: voor het eerst huwende mannen en vrouwen zijn momenteel gemiddeld 33 respectievelijk 30 jaar, en dat is voor beiden zo'n zeven jaar ouder dan rond 1980. Tegenwoordig worden vrouwen, gemiddeld gesproken, eerst moeder (29 jaar) en dan pas echtgenote (30 jaar).

Uit recent onderzoek blijkt dat ongehuwd samenwonenden in hun huwelijk evenveel relatiesatisfactie ondervinden als mensen die huwden zonder voorafgaand te hebben samengewoond. Wel is er duidelijk verschil ten gunste van gehuwden, als koppels die huwden worden vergeleken met hen die bleven samenwonen. Ook blijken samenwonenden meer tevreden met hun leven dan mensen zonder partner, of mensen die alleen wonen.

Kortom, er is nog steeds een duidelijke relatie tussen het begrip huwelijk en het begrip gezin, ook al heeft het huwelijk sinds het hoogtepunt na de Tweede Wereldoorlog behoorlijk aan exclusiviteit verloren.

Vaak wordt erg veel nadruk gelegd op de toegenomen diversiteit van leef- en relatievormen en op de grote veranderingen op gezinsterrein. Een empirische basis daartoe ontbreekt want de situatie van het gezin is niet gewijzigd door een massale keuze van burgers voor andere leefvormen, en wel omdat de kernelementen van de levensloop – zelfstandig wonen, seksualiteit en kinderen krijgen – in de loop der tijd verder uit elkaar zijn komen te liggen. Ook krijgen de, inderdaad soms ernstige, problemen in een minderheid van alle gezinnen veel aandacht. De media werpen zich gretig op misstanden. In vijf procent van de gezinnen is sprake van een cumulatie van problemen (ongeveer 130.000 kinderen). Daarnaast geldt voor ongeveer tien procent van de kinderen dat zij opgroeien in gezinssituaties met risicofactoren die kunnen leiden tot problematisch gedrag. Alles bij elkaar gaat het hierbij om veel gezinnen en veel kinderen. Daarom is het politieke klimaat ten aanzien van het gezin veranderd. Kortweg zou je ten aanzien van de opvattingen

Foto: Stockxchng/madmaven

over de plaats van het gezin kunnen zeggen dat het van vanzelfsprekend gedogen, via bagatelliseren en kritiseren naar stimuleren en ondersteunen is gegaan.

Kinderen en echtscheiding

Sinds de jaren zeventig is het aantal echtscheidingen sterk gestegen, daarna licht gedaald. Elk jaar maken ruim 30.000 minderjarige kinderen de echtscheiding van hun ouders mee. Voegen we de samenwonenden met kinderen erbij dan gaat het om ongeveer 60.000 kinderen. Een derde van de kinderen van gescheiden ouders kampt met problemen. Uit onderzoek is bekend dat echtscheiding op elke leeftijd van het kind ongunstig is: meer problemen op school, vaker delinquent gedrag zoals vandalisme, meer psychologische problemen, een negatiever zelfbeeld en minder gemakkelijk een stabiele relatievorm. Vooral frequente ruzies van ouders ('vechtscheiding') zijn schadelijk voor betrokken kinderen. De overheid probeert onder meer met wettelijke regelingen, zoals het verplicht stellen van een ouderschapsplan, grip te krijgen op al deze negatieve gevolgen. Is een scheiding onvermijdelijk dan moet er met kracht voor worden gezorgd dat deze zo goed mogelijk verloopt.

Hoe kun je het aantal echtscheidingen van gezinnen met kinderen beperken? Kan het onderwerp gezin- en relatievorming niet aan het onderwijsvak maatschappijleer worden toegevoegd? In het voortgezet en middelbaar onderwijs kan dat buitengewoon zinvol zijn. Als de band tussen ouder en kind hecht is en voor het kind in ieder geval bevredigend, en het kind maakt weinig of geen negatieve levensgebeurtenissen mee (zoals sterfte van een der ouders, mishandeling, scheiding), dan is de kans op maatschappelijke ontsporing en/of gedragsproblemen aanzienlijk minder.

Voorwaardenscheppend beleid

Nederlandse kinderen zijn wel eens aangemerkt als de gelukkigste kinderen ter wereld. Er is gesuggereerd dat parttime werken en tijd voor elkaar hebben, belangrijker zijn dan concurrentie. Een goed gezin is een gezin met ouders voor wie een adequate opvoeding en voldoende aandacht

demodata

HELFT JONGE VERKEERSDODEN ZAT ACHTER HET STUUR

In de afgelopen tien jaar kwamen in Nederland ruim 1.500 jongeren van 18 tot 25 jaar om in het verkeer. Dit is ruim een zesde van het totale aantal verkeersdoden. Van hen bestuurd de helft een personenauto. Bij de verkeersdoden ouder dan 25 jaar was dat een derde. Van de mannelijke 18-25-jarige automobilisten komen relatief veel om in het verkeer. Het risico om te overlijden is voor jonge bestuurders nog hoger als rekening wordt gehouden met het aantal verreden kilometers. Mannen van 18 tot 25 jaar leggen de minste kilometers per jaar af, maar krijgen de meeste dodelijke ongelukken per afgelegde kilometer. Het hoogste risico zit bij mannen van 18 en 19 jaar. In de afgelopen vijf jaar was bijna drie kwart van de dodelijke ongevallen van jonge autobestuurders een eenzijdig ongeval. Hierbij overleed 83 procent na een botsing tegen bijvoorbeeld een boom, vangrail of paal. De autobestuurders van 25 jaar en ouder overlijden vaker na een botsing met een ander voertuig. In vergelijking met tien jaar geleden is het aantal verongelukte jonge autobestuurders met de helft afgenomen. Dit geldt ook voor de 25-plussers (CBS).

voor de kinderen zonder teveel stress kan worden gecombineerd met hun persoonlijke verdere ontplooiing en de door hen verlangde maatschappelijke participatie. In het huidige sociale bestek met zijn grote nadruk op arbeidsparticipatie van beide ouders buitenshuis en zijn eisen aan onderwijs en kennisvermeerdering voor zowel kinderen als volwassenen, is dit voor het sterk geïndividualiseerde gezin bepaald niet eenvoudig.

Daarom dient de overheid voorwaardenscheppend te werken. Wetenschappelijk onderzoek rond familie en gezin moet geen weerspiegeling zijn van persoonlijke opvattingen over maatschappelijke doelstellingen, maar objectiviteit nastreven. Gezien het nu weer erkende centrale belang van het gezin is blijvende aandacht van de politiek voor familie en gezin aan te bevelen. Dan past handhaving van het Programmaministerie voor Jeugd en Gezin en een streven naar blijvende maatschappelijke waardering voor 'zorg voor kinderen' voor zowel de zorg die ouders verlenen als die van de kant van professionals. Aan professionele zorgverleners moeten hoge eisen worden gesteld qua taalvaardigheid, kennis van gedrag en ontwikkeling van kinderen, en qua sociale vaardigheden. Daar moeten fatsoenlijke salarissen tegenover staan. Verder zouden er meer wooneenheden moeten komen waarin grootfamilies zich redelijk onafhankelijk van afzonderlijke leefeenheden kunnen vestigen.

Bedrijven kunnen thuiswerken stimuleren. Overblijfmogelijkheden en buitenschoolse opvang zouden landelijk ingevoerd en geregeld kunnen worden, en niet aan individuele scholen of gemeenten worden overgelaten. En daar waar mogelijk kunnen grootouders de gezinnen van hun kinderen ondersteunen, bijvoorbeeld door verlofregelingen in te voeren voor werkende grootouders.

LITERATUUR:

- Centraal Bureau voor de Statistiek (2001), *Samenleven. Nieuwe feiten over relaties en gezinnen*. Voorburg: CBS.
- Kooy, G.A. (1967), *Het modern-Westers gezin*. Hilversum/Antwerpen: Paul Brand.
- Latten, J. (2005), Trends in samenwonen en trouwen: informalisering en schone schijn van de burgerlijke staat. In: C. Forder & A. Verbeke (red), *Gehuwd of niet: maakt het iets uit?* Antwerpen, Groningen: Intersentia Uitgevers, pp.11-46.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (1996), *Notitie Gezin. De maatschappelijke positie van het gezin*. Rijswijk: Directie Sociaal Beleid Ministerie VWS.
- Nationaal Comité voor het 1994 internationaal jaar van het Gezin (1995), *Eindverslag*. Den Haag: Nationaal Comité voor het internationaal jaar van het Gezin.
- Nederlandse Gezinsraad (2001), *Gezin: beeld en werkelijkheid*. Den Haag: NGR.
- Programmaministerie Jeugd en Gezin (2008), *De kracht van het gezin. Nota gezinsbeleid 2008*. Den Haag: Programmaministerie voor Jeugd en Gezin. In: J. Garssen & J. de Beer, Voorburg/Heerlen: pp. 29-42.
- Sanders, H. (2009), *Huwelijk-in-(ver)wording? Ongehuwd samenwonen als maatschappelijk ethos: sociologische verkenning en ethisch-theologische reflectie*. Leuven: Katholieke Universiteit Faculteit Godgeleerdheid, dissertatie.
- Soons, J.P.M. (2007), En ze leefden nog lang en gelukkig. *Demos*, 23, 4. Den Haag: NIDI. p. 6.

Prof. dr. R.A.C. Hoksbergen, Emeritus hoogleraar adoptie, Universiteit Utrecht (www.fss.uu.nl/adoptie).
E-mail: r.a.c.hoksbergen@uu.nl

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en beoogt de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken te bevorderen. Inlichtingen over toezending van kopij kunnen worden ingewonnen bij de redactie

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding is toegestaan. Toezending van bewijs-exemplaren wordt op prijs gesteld.

Het NIDI is een instituut van de KNAW dat zich bezighoudt met onderzoek naar ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van de bevolking

colofon

DEMOS	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Harry Bronsema, eindredacteur drs. Joop de Beer drs. Gijs Beets dr. Luc Bonneux drs. Jeannette Schoorl
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	www.nidi.knaw.nl/nl/demos/
Abonnementen	gratis
Basisontwerp	Harmine Louwé
Druk	Nadorp Druk b.v., Poeldijk

WAT IS EEN GEZIN?

Anders dan in het Duitse of Franse taalgebied maken we in het Nederlands onderscheid tussen *familie* en *gezin*. Vanuit het gezin gaat de meeste invloed uit. In de eerste helft van de vorige eeuw vond men het gezin bepalend voor de mogelijkheden, individueel en sociaal gezien, die kinderen kregen. Vanaf de jaren zestig is er rond het denken over samenstelling en functie van het gezin veel te doen.

Gezinsonderzoek en ideologie:

De wijze van definiëring van het gezin lijkt meer beïnvloed door ideologische factoren dan door de feitelijke situatie. Naarmate mensen het belang van het gezin als minder fundamenteel voor de persoon zien, zijn specifieke kenmerken van het gezin niet in de definiëring terug te vinden. Het kind lijkt minder in beeld te zijn. Bijna 50 jaar geleden was voor gezinssocioloog Kooy "het gezin een door huwelijk tot stand gekomen sociale eenheid met specifieke structuur en functie, hoogstens omvattend een echtpaar en een aantal ongehuwde jongeren, jegens wie dit echtpaar de ouderlijke rol vervult; de leden van deze sociale eenheid zijn *veelal* op dezelfde plaats gevestigd." We herkennen hierin al het geïndividualiseerde gezin.

Gezin als leefeenheid:

Sinds ongeveer 1995 is de term *gezin* weer in omloop bij beleidsmakers. In 1996 formuleerde het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn

en Sport en in 2008 in de Nota Gezinsbeleid overgenomen het gezin als: "elk leefverband van één of meer volwassenen die verantwoordelijkheid dragen voor de verzorging en opvoeding van één of meer kinderen". Terecht wordt bij de definitie de kanttekening gemaakt dat ouders de zorg voor kinderen een levenlang kunnen voelen. Het begrip *leefverband* moest kennelijk bevorderen dat elk bijzonder leefverband, hoe specifiek ook, onder het begrip gezin valt. Daarmee werd aangesloten bij de definitie die het Nationaal Comité voor het Internationaal jaar van het Gezin in 1995 formuleerde: "iedere (primaire) leefeenheid waarin kinderen verzorgd en/of opgevoed worden. Die leefeenheden vertonen een grote mate van diversiteit in hun samenstelling en de diverse vormen die leefeenheden aannemen worden als gelijkwaardig beschouwd". Deze definities van gezin laten het moderniseringsproces zien. De nadruk wordt gelegd op de diversiteit van gezinsvormen.

Meer aandacht voor het sociale netwerk waarin het gezin verkeert:

In de in 2009 uitgebrachte adviezen door de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) en de Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (RVZ) aan de Minister van Jeugd en Gezin wordt de nadruk gelegd op het belang van de sociale omgeving en de rol van grootouders: "netwerken als familie en burens, hebben een meerwaarde in de gewone alledaagse ondersteuning van gezinnen".